

Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2020
Kabul Tarihi: 18.05.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

SİNEMADA ESRARENGİZ ŞARK İLE ATEŞTEN GÖMLEK

ENIGMATIC ORIENT WITH SHIRT FROM THE FIRE IN CINEMA

Turan AKKOYUN*

ÖZ

Mondros Ateşkes Antlaşmasından Lozan Barış Antlaşmasına Türklüğün bağımsızlık mücadelesi süreci, Türk sineması ve Türk kadınının sinemada görev almaya başlaması bakımından da son derece önemlidir.

1918–1923 yılları arasında payitahtta zor şartlar altında bir takım filmler çekilmiştir. Bağımsızlık hareketinin başarılması sürecinde çekilen filmlerden ikisi sinemacılık haricinde çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı içinde de dikkat çekmektedir. *Esrarengiz Şark* ve *Ateşten Gömlek* Türk kadını sanatçıları, yakın gelecekteki kazanımların habercisidir. İlkinde Nermin, ikincisinde Bedia Muvahhit ile Neyyire Neyir sinemada yeni dönemin başlangıcını temsil etmektedir.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de, *Ateşten Gömlek* sinemada bir yükseliş çizgisinin yakalanmasına yol açtı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının baharında olan, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyenler arasında yer alan Muhsin Ertuğrul'un rolünün de altı çizilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Türk İnkılabı, Türk Kadını.

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi: turan.akkoyun@adu.edu.tr;ORCID:0000-0001-6391-3905:**Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Turan Akkoyun, “Sinemada Esrarengiz Şark İle Ateşten Gömlek”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.29-48. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

From the Mondros Armistice Treaty to the Lausanne Peace Treaty, the independence struggle of Turkishness is also very important in terms of Turkish cinema and the start of Turkish women in cinema.

Between 1918 and 1923, a number of films were shot in the difficult conditions of the capital. Two of the films shot in the process of achieving the independence movement attract attention in the Turkish Revolution, which aims to exceed the level of modern civilization apart from cinema. *Enigmatic Orient* and *Shirt from the Fire* Turkish women artists are the harbinger of the near future gains. In the first, Nermin and in the second, Bedia Muvahhit and Neyyire Neyir represent the beginning of the new era in cinema.

Although the *Enigmatic Orient* could not be sustained, *Shirt from the Fire* led to the catching of a rise in cinema. The role of Muhsin Ertuğrul, who is at the beginning of his professional life, who has mastered the international literature and who does not observe the developments in different countries, should also be mentioned.

Keywords: Turkish Cinema, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Revolution, Turkish Woman.

GİRİŞ

Tarih boyunca medeniyetlerin “*Şark-Garp rekabeti*” süregelmiştir. Mezopotamya’da, Anadolu’da, Makedonya’da, Roma’da, eski Çin ve Hindistan’da olduğu gibi Türk-İslâm medeniyet dünyasında da benzer bir durum söz konusudur. Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Fransız ve Sanayi devrimleri, keşfedilen yenisünya rekabeti “*doğu-batı*” coğrafyasını daha da genişletmiştir. Kısaca özetlenen hususlar teknolojik gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bilhassa XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan mekanik icatlar, XIX. yüzyılda endüstri gelişirken makineye dayalı teknolojiyi tetiklemiştir. Birbirinden kopuk sanat dallarının birleştirilmesiyle 1896 yılında Paris’te sinema icat edilmiştir. Başlangıçta muhtemelen icatçıların dahi düşünemedikleri¹ siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bir güce erişen sinemayı dünyada ilk izleyen hükümdar, global teknolojiyi yakından takip konusunda büyük bir tutkuya sahip olan II. Abdülhamit olmuştur.

¹A. Bazin, **What is Cinema?**, I, (Edit: H. Garay), University of California Press, London, 1967, s.p.23-24.

Herkesi “*hem doğulu, hem batılı*” sayarak Türk düşünce ikliminde seçkin bir yere sahip olmanın ötesinde genç yaşlarda eserleri beyazperdeye uyarlanan Peyami Safa’ya göre; “*Doğu-Batı Sentezi bizim yani bütün insanların tarih ve ruh yapısı kaderimizdir. Doğu ile Batı arasındaki mücadele; her insanın kendi nefsi ile mücadelesine benzer. Bunların sentezi insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsanın bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir*”.² Hem Batı hem de Doğu’nun teknolojik gelişmişlik açısından birleştirilebilmesi düşüncesi, ondan daha önce de “*tarihe, bugün ve gelecek için bakan*” Gaspıralı İsmail tarafından “*dilde, fikirde, işte birlik*” şiarı³ ile şekillenmişti. Onun da amacı her iki âlemin tekamülünden yararlanan “*kadın ve erkeği*” ile gelişmiş bir Türk ve Müslüman Dünyası idi. Araştırma konusu; “*Doğu-Batı*” arasında yeni tartışma konuları açmaktan ziyade rekabetin en fazla hissedildiği, Türklüğün ölüm-kalım mücadelesini sürdürdüğü ve bu mücadeleyi kazandığı günlerde beyazperdedeki iki yansıması vesilesiyle kültürel zenginliği ortaya koymaktadır.

A- SİNEMANIN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ

Sinema sanatı; ortaya çıkar-çıkılmaz çok kısa bir zaman içinde II. Abdülhamit tarafından Türkiye’ye getirilmiş ve devletin yönetim merkezi Yıldız’da ilgiyle izlenmiştir. Şarkın üst simgesi durumundaki Osmanlı; devleti, yönetimi, çöküşe kadar sinema gösteriminin kültürel zihniyet açısından sıkı takipçisi olmuştur.

Vesikalara “*Sinematograf*” adıyla geçen yeni sanat dalının içeriği, gösterimi ve çekimi hususundaki tereddüt hemen dikkat çekmişse de tamamen engellenme yoluna gidilmemiştir. Bu şartlarda sinemacılık ya da filmcilik diyebileceğimiz gelişmeler için iletişim ve fikir organlarının süratle yaygınlaştığı II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekmiştir.

² Peyami Safa, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yay., İstanbul, 1963, s.2; Konuya dair farklı yayınlardan bazıları; Yusuf Ziya İnan, **İnsan Düşüncesinde Doğu-Batı Sentezi**, Bilim ve Tasavvuf Dergisi Cep Kitapları Yay., İstanbul, 1963; Kurthan Fişek, “*Diplomaside Doğu-Batı Sentezi*”, **Hürriyet**, 1 Aralık 1993; Neslihan Karakuş, Buse Deniz, “*Türk ve Alman Masallarının Doğu Batı Sentezi Kapsamında Topluma Gönderdiği İletiler Yönünden İncelenmesi ve Karşılaştırılması*”, **IX. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı**, Ankara, 4-6 Kasım 2018.

³ “*İsmail Bey Gaspıralı dendiğinde ilk akla gelen ‘vahdet’tir yani birlik. Onun ünlenmiş formülasyonundaki gibi: Dilde, fikirde, işte birlik. Bu birliğin, millî kimlik dairesinden başlayarak, Müslümanların birliği ve giderek insanlığın birliği olduğu mutlaka söylenmelidir. Gaspıralı, aslında ‘cümle varlığın birliği ve kardeşliği’ kozmik ilkesini mefkûresinin en geniş dairesi olarak esas alan bir vahdet ehlidir. Bu toprakları mayalayan söz ve gönül sultanı Yunus Emre’nin dediği gibi , ‘Hakkı gerçek sevenlere, cümle âlem kardeş gelir’*”. Sadık Yalsızuçanlar, “*Bir Vahdet Nidacı: İsmâil Bey Gaspıralı*”, **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 20.

Yakın dönemdeki birçok sahada olduğu gibi sinemacılık alanında da askeriyede adım atıldığı görülmektedir. Bu fikir, daha önceki yenileşme hareketlerinde yaşananlarla haklılık kazanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin geleceğini şekillendirdiği oranda Türk sinemasının kendisini kabul ettirmesi, yönetimin içinde yer alması, teşkilatlanması yönünde katkılarda bulunmuştur. Almanya ile yakınlaşma sinemada da kendini hissettirmiştir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa başta olmak üzere subayların ve devlet erkanının Almanya ziyaretlerinde Alman Ordusu Sinema Dairesi ile faaliyetleri incelenmiş, askerî eğitimde bundan yararlanma, toplumun yönlendirilmesindeki fonksiyonu fark edilmiş, propagandaya yönelik Türkiye'de de benzer bir teşkilatın kurulması düşünülmüştür.

Enver Paşa 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni kurdu.⁴ Türk Ordusu, içinden çıktığı, temsil ettiği toplumun öncüsü olma, aydınlatma görevini her zaman sürdürdü. Dairenin başına Pathe Film Makineleri Türkiye Temsilcisi ve Pathe Sinemasının kurucusu Sigmund Weinberg, yardımcılığına Fuat Bey⁵ getirildi. Faaliyet alanı hemen genişleyen daireye çok geçmeden Cemil ile Mazhar Beyler de dâhil edildi.⁶ Cemil Bey'in hatıraları⁷ Türk sinemasının ilk devirleri için mühim bir kaynak durumundadır.

Fuat Bey, Türk sinemasının ilk yönetmeni⁸ olma hakkını kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı müddetince kayıtlardan tespit edilebilen Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin çekimleri şunlardır:⁹

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kıta Teftişi ve Batum Manzaraları, Çanakkale (Yönetmen: Fuat, 1915)

Galiçya Harekâtı (Yönetmen: Fuat, 1916)

Alman İmparatoru Wilhelm'in Çanakkale Ziyareti (Yönetmen: Fuat, 1917)

Sultan Vahdettin'in Biat Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

Sultan Vahdettin'in Kılıç Kuşanma Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

⁴ Âlim Şerif Onaran, *Türk Sineması*, I, Kitle Yay., Ankara, 1999, s. 13.

⁵ Agah Özgüç, *Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü*, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul, 2003, s.221-222.

⁶ Giovanni Scognamiglio, *Türk Sinema Tarihi (1896-1986)*, Metis Yay., İstanbul, 1990, s.30.

⁷ Cemil Filmer, *Türk Sinemasında 65 Yıl*, İstanbul, 1984.

⁸ A. Özgöç, *Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü*, s.VI.

⁹ Mehtap Keskin, *Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği: Kültür ve Turizm Bakanlığı Örneği*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, (Ocak-2008), s.22.

Çanakkale Cephesi ve savaşları askeri mahiyetinin yanında sinemamızın da önemli kilometre taşları arasında yer almıştır. "*Gelibolu Cephesinden sinema ve fotoğraf çeken Darülmualiminin Fotoğrafı Muallimi Necati Bey'in takdire şayan görülerek çektiği filmlerin çıkarılması için askeriye'den boş film istendiği ve Çanakkale Cephesine gideceğinden harcırah ve masraflarının karşılandığı*"¹⁰ "*Mekteplerdeki talebelere seyrettirmek üzere filme alınması düşünülen Çanakkale Harbi ile ilgili gönderilen Necati Bey'e lazım olan film şeridinin Galata'daki Gomof Sinema Şirketi'nden temin edilerek gönderilmesi*"¹¹ dikkat çekmiştir.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin başlarında Türk Ocağı¹² sinemanın topluma ulaşmasında da ciddi görevler üstlenmiştir. 1917 Ramazan ayında Şehzadebaşı Türk Ocağı Bahçesi'ndeki bir binada hanımlara sinema gösterimine müsaade edilmiştir.¹³ Aynı yıl yönetmenin çabalarıyla *Pençe* (Yönetmen: Sedat, 1917) ile *Casus* (Yönetmen: Sedat, 1917) isimli öykülü film yarım kalmadan tamamlanmıştır. Simavi'nin ilk filmi oyun tekniği ile sahneye elverişsiz, konusu açısından da günün sosyal, ahlakî, İslamî yaşayış anlayışının dışında bulunmuş bu nedenle de yayınlansının üzerinden sekiz yıl geçmesine karşın (telif oyun sıkıntısı sürerken) sahnelenmemiştir. Tiyatro ve sinemamızda birçok ilk ve teki bünyesinde toplayan Muhsin Ertuğrul'un¹⁴ sözleriyle "*bu ilk millî yine onun tanımıyla 'mevzudaki bayağılık ve budalalıkla tazr-ı tertip ve icradaki cahillik ve tabiatsızlık bu eserde el ele vermiş' olarak ortaya çıkmıştır*".¹⁵

1918 içinde İsveç¹⁶, Avusturya¹⁷ bir yıl sonra Fransa¹⁸, Almanya¹⁹ sansür merkezleri hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı hem Türk, hem de dünya sineması açısından büyük bir dönüm noktası olmuş, egemenlik yarışı farklı boyutlara taşınmış, mücadele beyazperdenin karanlığına atılmıştır. Sinemaya egemen olan Avrupa'nın hemen tamamı savaşla meşgul olduğundan sinema sanatı vatan değiştirerek okyanusu aşmış, yenedünyaya yerleşmiştir. XX. Yüzyılda el değiştiren siyasi

¹⁰ Osmanlı Devlet Arşivi, MF.MKT., Dosya nr. 1210, Gömlek nr. 63, 16 s.

¹¹ Osmanlı Devlet Arşivi,, MF. MKT., Dosya nr. 1211, Gömlek nr. 34, 2 s.

¹² Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötügen Nşr., İstanbul 1994.

¹³ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.Şb., Dosya nr. 17, Gömlek nr. 3.

¹⁴ "*Muhsin ne yaptıysa iyi yapmış, aramızda daima birinci sınıf bir insan olarak yaşamıştır.*", Reşat Nuri, "*İlk Aktörümüz*", *Dârübedâyi Mecmuası*, nr. 47, 29 Mart 1934.

¹⁵ Oğuz Makal, *Sinemada Tarihin Görüntüsü*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014, s. 113.

¹⁶ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 7, 2 s.

¹⁷ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 8, 31 s.

¹⁸ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 15, 2 s.

¹⁹ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 42, 33 s.

güçten çok daha önce Amerikan filmleri, dünyaya hâkim olmuştur.²⁰ Süratle kendine yer açan sinema önce filmleri sesli hale getirmiştir. Daha sonra ise, iktisadî zenginliğin tetiklediği gelişmeler de siyasi liderliği ortaya çıkarmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra “*Sinema Dairesi*” tasfiye edilmiş, elindeki filmler ile bütün malzeme 5 Şubat 1918 tarihinde kurulan ve hiçbir geliri bulunmayan yaralı askerlere yardımı amaçlayan “*Maliül Gaziler Cemiyeti*”ne devredilmiştir. Kadrosu kuruma devredilen Fuat Bey, cemiyete gelir temin etmek düşüncesi ile *Binnaz* ve *Mürebbiye* filmlerini çekti. Her iki filmde, Türk tiyatrosunun kuruluşunda mühim katkıları bulunan Ahmet Fehim'in desteğini gördü. Filmde rol alan Raşit Rıza Samako, Behzat Butak, Hüseyin Kemal Gürmen gibi oyuncuların tamamı tiyatro sanatçısıydı. Kadın oyuncular da Mm. Kalitea, Eliza Binemeciyan ve Bayzar Fasulyeciyan gibi Gayri Müslimlerdi. Mütareke döneminde doğrudan olmasa da bilhassa Muhsin Ertuğrul'un sinema yazıları ve fikirlerini aktaran *Temaşa Mecmuası* başta olmak üzere *Yarın* ve *Dergâh* gibi birkaç dergi yayınlanmıştır.²¹ Payitahtın işgal yılları, sinema basını için de zorlu bir dönem olmuştur.

Başkent'in işgali sonrasında “*Kuva-yı İtilafiyenin emri üzerine, Beyoğlu'ndaki sinema, tiyatro, birahane ve lokantaların belirtilen saatlerde kapatılması ve sinemalarda Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar yapımı filmlerin oynatılmaması gerektiğinin Harbiye Nezareti Merkez Dairesi'ne tebliği*”²² aksi bir davranış “*İtilaf devletlerine karşı bir tecavüz*” kabul edilecek, müesseselerin bir sonraki emre kadar kapatılma sebebi sayılacaktı.²³ Açıkça sinema sanatı, işgalci güçler tarafından sansüre tabi tutulmuştur.

Türkiye’de askerî çekimlerin yanında Birinci Dünya Savaşı içinde bazı filmlerin çekimi yapılarak sinemacılığın bir aşama kat ettiğini söylemek mümkünse de batıdakiler karşısında tutunması mümkün değildir. Avrupa devletlerinin kıyasıya mücadeleye ettiği bir ortamda Amerika’da sanat dalı çok önemli bir endüstriye dönüşerek, öndeki durumunu hiçbir zaman bırakmadan arayayı açar.

Hollywood 1913 yılında kurulmuştur.²⁴ “*Sinemanın Amerika'ya geçişi ile gösteri dönemi başlıyor. Sinema yeniden doğduğu ülkelere dönerken Hollywood'un yarattığı*

²⁰ Derya Çetin, “*Esnek Uzmanlaşma Perspektifinden Amerikan Film Endüstrisi*”, **Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi**, S. 7, (Temmuz-2014), s. 61.

²¹ Burçak Evren, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, Karsan Yay., İstanbul, 1993, s.14.

²² **Osmanlı Devlet Arşivi**, DH.EUM.AYŞ., Dosya nr. 2, Gömlek nr. 2, 11 s.

²³ Ender Korkmaz, “*Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür*”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 19-20, 2011, s. 51.

²⁴ Berce Yılmaz, “*Sinema Tarihi: Sinema Öncesi Dönem 1920*”, **Gazete Bilkent Türkiye'nin En Büyük Öğrenci Gazetesi**, 10 Mayıs 2013.

üstün insanların tanrısal kişiliğinde seyirciler kendilerini buluyor".²⁵ Amerikan sineması ışıkların parıltısının arkasında sosyo-kültürel algılarını, sınırlarının ötesine aktarmıştır. Sektörün hâkimi haline gelen Hollywood, "*sinema payitahtı*"²⁶, "*dünya sinema merkezi*"²⁷ olarak anılmıştır.

Türkiye’de cılız gelişmelerin içinde dikkati çeken husus Türk kadın oyuncuların olmayışı, nadiren azınlık unsurlarına dayanan hanımların rol almalarıydı. Oysa II. Meşrutiyet dönemi fikir ve düşünce bakımında son derece canlılık arz eden akımların neredeyse tamamı bir şekilde kadın konusunda tavır geliştirmeye çalışmaktaydılar.²⁸ Osmanlılık gerilere düşerken İslamî, Türkçü, Batılılaşmacı fikir adamları ve yayın organları farklı çizgilerine rağmen, kadınların statüsü meselesinde adeta birbirleriyle yarışmaktaydılar.

Meşrutiyet döneminin heyecanlı ve canlı fikirleri, Dünya Savaşında ateşkesin imzalanması ve ağır hükümlerinin İtilaf devletleri lehine tek taraflı uygulanması ile söndü, bağımsızlık mücadelesine kaydı. Anadolu Türklüğünün topyekûn iştirak ettiği Millî Mücadele yıllarında payitahtın işgali günlerinde şu filmler çekildi: *Binnaz* (Yönetmen: Ahmed Fehim- Necib, 1919); *Mürebbiye* (Yönetmen: Ahmed Fehim, 1919) *Tombul Âşıkın Dört Sevgilisi* (Yönetmen: Fahri, 1919). Özgün ya da uyarlama komedi her zaman ilgi gören ancak yetenek isteyen film türüdür. Şadi Fikret 1921 yılında üç kısa komedi filmi meydana getirdi. Senaryo, başrol ve yönetmen koltuğuna oturduğu üç film şunlardı: *Bican Efendi Vekilharç* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921), *Bican Efendi Mektep Hocası* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921), *Bican Efendi'nin Rüyası* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921). Görüldüğü gibi mukavemet hareketinin son yılına kadar payitahtta bir miktar film çekilmiş, Türk sineması işgal yıllarında kısmen de olsa bir ilerleme kaydetmiştir.

B- BEYAZPERDE BASAMAKLARINDA TÜRK KADININ İLK ADIMLARI

II. Abdülhamit devrinde izlenmeye başlanan sinemanın gelişim yıllarında beliren fikir akımlarının; batıya bakış açısındaki müşterek noktalardan birisi de kadının toplum içindeki yeridir. Sadece Türkiye’nin değil, Türk Dünyası ve Müslüman Âleminin “birlik”

²⁵ Lütfü Ö. Akad, "*Yeni Bir Biçim Yeni Bir Öz*", *Yeni Türk Sineması*, S. 2, (Temmuz-1976), s. 5.

²⁶ "*Holivudun İzdivaç ve Talâk Blançosu*", *Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası*, S. 2, 9 Mart 1940, s. 22.

²⁷ H. M. Eylül, "*Hollywood Dedikoduları*", *Sinema Objektifi*, S.1, 13 Teşrin evvel 1937, s. 7.

²⁸ Turan Akkoyun, "*II. Meşrutiyet Devri Türkçülük Düşüncesi Nazarında Kadın*", *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, (Edit: F. Şayan Ulsan, Shurubu Kayhan), Celal Bayar Üniversitesi Yay., Manisa, 2016, s. 133-148.

şiarı etrafında toplanabilmesi çabasındaki Gaspıralı'nın gündeminden de Türk kadını hiç düşmemiştir. Tartışmaların sonuçsuz kalmadığını, eserlerden öğrenebilmekteyiz. Detayı araştırmamızın kapsamı haricinde tutulan bu husustaki en önemli gelişme, 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi olmuştur. Erkeğin mutlak boşanma ve birden fazla kadınla evlenme hakkına sınırlama getiren kararname 19 Haziran 1919 tarihinde yürürlükten kaldırılmışsa da 22 Şubat 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ikinci uygulamayı yürürlükten kaldırarak Türk kadını tarihine önemli bir not düşmüştür. Bu durum yakın geleceğin işaretlerini vermiştir.

Farkındalıklı yerini her zaman muhafaza eden Türk kadınının ilk önceleri seyirci olarak dâhil olabildiği beyazperde karşısındaki yerini, şeridin içine taşıma hususunda ısrarlı yürüyüşü; Millî Mücadele'deki özverili şahlanışla aynı zaman diliminde başarıya ulaşmıştır. Buna ilaveten gelinen noktada kalma yerine, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin adımlarının hem yanında, hem gündeminde, hem de kazanan hanesinde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın *Amasya Tamimi*'nde "*milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ifadesi Erzurum Kongresi'nde "*millî iradeyi hâkim kılmak esastır*" kararıyla şekillenmiş, Sivas Kongresi ile hareket tamamen birleştirilmiştir. Meclis-i Mebusan toplanmışsa da *Misak-ı Millî Kararlarının* dünya kamuoyuna duyurulmasıyla İstanbul işgale maruz kalınca 23 Nisan 1920 tarihinde BMM açılarak millî egemenlik tesis edilmiş Anadolu Türklüğü "*kadını ve erkeği ile birlikte*" mücadelesini²⁹ sürdürmüştür.

Sinema sektörü, insanın "*eğlenmesi ve iyi vakit geçirmesi*"³⁰ üzerine teknolojik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel kazanım prensipleriyle tesis edilmiştir. Eğitim alanında da "*eğlendirme yolu ile öğreten*" önemli bir kültür faaliyeti, olumlu neticelerin ortaya çıkışına katkı yapmıştır.³¹ Süratle gelişen sinema Doğu-Batı arasındaki rekabette ikincisinin eline sihirli değnek misali bir güç vermiştir. Batı, açtığı kulvarda hızını,

²⁹ H. V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1990; Rıdvan Akın, **TBMM Devleti**, İletişim Yay., İstanbul, 2001; Sinever Esin Dayı, "*Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi*", **Atatürk Dergisi**, III, S. 4, (Temmuz-2003), s. 1-17; Hikmet Öksüz, "*Misak-i Millî: Bir Reel Politik Yansıması*", **Yeni Türkiye**, S.93, (Ocak-Şubat 2017), s. 680-692; Uğur Üçüncü, "*Birinci Dönem TBMM'de Sultan II. Abdülhamit Algısı*", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV, S. 30, (Güz-2019), s. 289-307; Feyzi Ersoy, "*TBMM'nin Açılışının 100. Yılında Kurtuluş Savaşımız ve Bu Dönem Romanlarımız Üzerine Birkaç Söz*", **Türk Dili**, S. 820, Nisan 2020, s. 4-8; Büşra Boza, "*Halide Edib'in Ateşten Gömlek, Vurun Kahbeye ve Yeni Turan Adlı Eserlerinde Akretipsel Bir Kadın Figürü: Dokuyucu Ana*", **Millî Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu 17-20 Ekim Çankırı Bildiri Özetleri Kitapçığı**, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 13.

³⁰ Brian Godawa, **Hollywood Worldviews: Watching Films with Wisdom and Discernment**, Illinois Intersity Press, 2002, p. 14.

³¹ H. K., "*Sinemacılığımız*", **Güven**, S. 2974, 18 Haziran 1963.

etkisini kendisi belirleyerek ilerlemiştir. Bu durum kültürel çalışmaların etkisinde yürüyen ve şekillenen³² iletişim bilimlerine de yansımıştır.

Yeni sanat dalının tekâmül yıllarında Türk Milleti çok büyük hasarlar alarak coğrafyalarının ve insan kitlelerinin büyük bir kısmını terk ederek “*ata yurdu*”na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet’in doğum sancıları arasında adeta haberci misali çekilen iki filmin adından hareketle ifade edilebilecek hüküm şu olabilir: Şarkta meydana gelen esrarengiz gelişmeler memlekete “*Ateşten Gömlek*” giydirmiştir.

30 Ekim 1918 *Mondros Ateşkes Antlaşması*, Türklüğün elinde kalan son vatan toprağı Anadolu’nun tamamını işgale açık hale getirmiş, İtilaf güçleri savaşı kazanmanın verdiği zafer sarhoşluğuyla ülkenin batısında ve doğusunda işgallerine iki ortak daha eklemekte tereddüt etmemişlerdir. Bu noktada Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde “*haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşama*” esasını benimseyerek mukavemet hareketine girişmiştir. Bu sürecin mihenk taşı mütareke, Türkiye’deki hemen her şeyi değiştirmiştir.

Millî Mücadele hareketi; askerî cephede devam ettiği kadar haberleşme, iletişim, uluslararası hukuk, diplomasi, sanat alanlarında da alabildiğince sürdürülen, her merhalesinde üstün gayretlerle gerçekleştirilen tarihî bir hadisedir. Teferruatına girmeksizin sinema sanatına avdet ettiğimizde zaruri olarak payitahta dönmek durumundayız. Anadolu’daki yeni idare İstanbul ve Doğu Trakya’yı göz ardı etmeden mücadelesini sürdürmüştür.

Enver Paşa’nın teşebbüsüyle askeriye de bir sinema kolu tesis edilmişti. Bunların haricinde payitahta hem sanat, hem de salon anlamında sinemacılık büyük bir gelişim yaşamıştı.

Mukavemet hareketinin olanca süratine rağmen “*sinemanın hâr bir perestişkârı*” olan halkın taleplerine kayıtsız kalınmamış, “*Sinema imalatçılığının tevellüdünü, sanayi-i nefisemizin parlak bir inkılabı tarzında*”³³ gelişim yaşanmıştır. 1922-1923’de çekilen iki film, sadece sinemacılık sektörü açısından değil çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı için de esaslı ipuçları vermiştir.

Teknolojik gelişmelere uyarlanan kültürel unsurlarla şekillendirilip propaganda aracı olarak kullanılmasına karşın “*bizde sinema deyince aklımıza bir nevi eğlence gelir. Halbuki sinema eğlencelikten çıkmış fen, tarih, iktisadiyat, edebiyat olmuştur. Sinemanın üçte biri terbiye, sıhhî, edebî, iktisadî filmler gösterilmeye memur edilmiştir. Bu gibi*

³² J. W. Carey, **Communication as Culture**, Unwin Hyman, Boston, 1990.

³³ Vedat Örfi, “*Millî Filmler*”, **Sinema Postası**, S. 2, 1339-1923, s. 1-2.

filmlerle halkın ve çocukların içtimaî seviyeleri bir kat daha yükseltilmiştir". Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde çağdaş, millî, laik ve demokratik hedeflere kilitlenen millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin sevdalıları bu tür filmleri temenni³⁴ etmişlerdir.

Sinemanın bir hizmet sektörü, iş kolu olduğu üzerinde durulmadığı gibi, onun ülke tanıtımındaki gücünün de göz ardı edildiği, dar anlamda kullanıldığı görülmüştür. Oysa o günler için yakın zamanda kopartıldığımız ancak kopmamız imkânsız "*kültür coğrafyamız*"³⁵ Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Adalar, Kafkasya ve köklü geleneklerimiz bulunan Türk ve İslâm Dünyasının engin kitlelerine ulaşılabilmesi uzak ihtimal değildi. Ancak Türk sineması ülkedeki gelişimin de izlenebildiği kaynak olmasına mukabil ne yazık ki 1959 yılına kadar sistematik bir arşivleme³⁶ yapılmamıştır. O zamana kadar çekilmiş filmlerin çok az bir kısmı tesadüflerle bugüne ulaşmış, büyük bir kısmından ise basın-yayın organları ve hatıralar vesilesiyle haberdarız. Çünkü sinemamızın en hazin olaylarından biri 1959 yılındaki yangındır.³⁷ Sütluçe-Ayanalıkavak Film Deposu'nda meydana gelen yangın, sanat dalındaki gelenek ve gelecek belleği ortadan kaldırır. Sektör kendisine oldukça kayıtsız, ilgisiz bir geleneğe sahiptir. Deponun yanması tedbirli olma gerçeğini sektöre hatırlatmış, iktidarların sorumlu kararlarıyla böylesine bir felaketle bir daha karşılaşılmamıştır.

C- ESRARENGİZ ŞARK'IN ARDINDAN ATEŞTEN GÖMLEK

XX. yüzyılın ilk çeyreği bitmeden liderlik vasıflarını³⁸ şahsında toplayan Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında mahallilikten milliliğe geçişin sağlanıp "*gerçek bir irade ve kararlılık*"³⁹ ile kazanılan *Lozan Barış Antlaşması* ile bağımsızlığını tüm dünyaya kabul ettiren "*1923'ün fukara fakat onurlu bir Türkiye'si*"⁴⁰ vardı. Bu gerçeğin mutlaka, düşünce eserlerinden beslenen sanat dalları ile taçlandırılması gerekiyordu. Sıkça vurgulandığı üzere kültürel etkisi ve propaganda gücü anlaşılmış olan, bilimsel ve

³⁴ "*Bizde Gösterilmeyen Filmler*", **Sonhaber**, S. 1250, 29 Şubat 932.

³⁵ B. Zakir Avşar, "*Büyük Kültür Coğrafyamız*", **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 62-67.

³⁶ **Cumhuriyet Devlet Arşivi**, Dosya nr. 030-01, Yer nr. 123-791-4, s. 1-2.

³⁷ "Filmlerin korunmasıyla ilgili ihmallerin ilk sonucu 19 Temmuz 1959'daki Belediye'ye ait ve içinde çoğunlukla Türk sinemasına ait orijinal negatiflerin bulunduğu bir depodaki yangındır. Bu yangında pek çok sinema filmi tamamen yok olmuştur. Bu yangından sonra gazetelerde sadece haber olarak gündeme gelen ve hemen hafızalardan silinmiştir. (M. Keskin, **Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği**..., s. 27

³⁸ Recep Muhlis Gür, **Liderin Kitabı**, 3. b., Kitap Aşkî Yay., Ankara, Ekim 2017, s. 13-151.

³⁹ H. Thomas Berry, **Managing the Total Quality, Transformation**, McGraw-Hill Press, New York, 1990, p. 147.

⁴⁰ Toktamış Ateş, **Gene Laiklik, Gene Demokrasi**, Ümit Yay., Ankara, 1998, s. 65.

teknolojik gelişmelerle sürekli beslenmeye devam eden sinema ise bünyesinde birçok sanat dalını barındırmaktaydı. Tiyatro, fotoğraf, edebiyat sanatları birbirinden bağımsız hazırlanan eserleri durmadan sinemacılığa katkı yapmaktaydı. Almanya'daki eğitim ve sanat hayatı sonrası Türkiye'ye dönen gösteri sanatları tutkunu, idealleri peşinde yürüyen, prensip sahibi tam anlamıyla “serüven adamı”⁴¹ bir genç "sulh ve Cumhuriyet yılında" üç film birden çeker. İsmen ve içerik anlamında öncekilerden farklı, hem memleketin genel ruh haline uygun, hem de sanat dalının doğal dayanağı tiyatrocuların yararlanan, Türk sinemacılığının seçkin ürünleri kabul edilen filmler şunlardır:

Ateşten Gömlek (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Leblebici Horhor (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Kız Kulesinde Bir Facia (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra mücadele hareketinin içinden gelen bir hanımın kaleminden çıkan *Ateşten Gömlek*⁴² romanından Cumhuriyet'in ilanı aşamasında aynı isimle çekilen filmde Bedi Muvahhit, Neyyire Neyir gibi Türk kadınları ilk kez kamera karşısına geçmiştir. İki bayan sanatçı, ilk adımlarına müteakiben sanat dalında süratle ilerlemiştir. Sadece bu gelişmeler dahi 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanının, siyasi bir değişim olmadığını ortaya koymaktadır. Siyasi inkılap, ideolojik anlamda milliyetçi yaklaşımı daha da kuvvetlendirmiştir. Anadolu'daki şehirlerde Cumhuriyet idaresine uygun yeni binalar tesis edilmiş, sinema salonları da bu yapılaşmadaki yerini almıştır. Cumhuriyet'in başlarında şehir merkezlerinde tesis edilen sinema salonları dönemin kültür kurumu, halka film gösterimi haricindeki zamanlarda Halkevlerinin Temsil Şubesinin piyeslerine sahne görevi üstlenmiştir.⁴³

⁴¹ Turan Akkoyun, **Serüven Adamı: Türk Sineması'ndan Çeşitlemeler**, Kümbet Yay., Ankara, 2018, s.3-10.

⁴² 1882 Beşiktaş doğumlu Halide Edip Hanım Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan, bilhassa 1919-1922 yıllarını kapsayan yayınlarıyla tanınmıştır. Anadolu hareketi içinde bizzat şahitlik ettiği olayları kaleme alırken kadın ve çocuk konularına da temas etmekten geri kalmayan eserleri dönemin araştırmacılarının göz ardı edemeyeceği malzemeler haline gelmiştir. Bunlardan sadece birisi durumundaki *Ateşten Gömlek* onun romancılığında yeni bir dönemin başlangıcı olup, Türk kadını sosyal hayatın parçası olma yolundaki adımlarının peşine düşmüştür. Bunların haricinde gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet dönemini konu edinen diğer eserleri edebi hazineler arasındaki yerini almıştır. (İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986; Hülya Argunşah, “Halide Edib'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri Seviyye Talip'ten *Ateşten Gömlek'e*”, **TÜBAR**, XXXVII, (Bahar-2015), s.27-52.)

⁴³ "Temsil Şubesinde: Halkevi bu şubenin tam manası ile bir faaliyet göstermesini en mühim meselelerden biri sayarak evvela bu şubeye en zaruri ihtiyaç olan sahneyi yaptırmaya başlamıştır. Sahnesizliğe rağmen Kolordu Sineması, Dumlupınar Mektebi, Maarif Sineması gibi sahneleri olan mahallerde *Mete*, *Uyanış*, *Gömdüğüm O Cihan*, *Akıncıdan Bir Parça* gibi eserleri temsil etmiştir. ("*Evimizin İki Yıllık İşleri*", **Taşpınar**, II, S. 16, 19 Şubat 1934, s. 85); "*Evimizde müsait bir salon olmaması ve sahne tertibatı bulunmaması yüzünden bol temsiller verilmemekle beraber sene içinde Kolordu Sinemasında ve Dumlupınar Mektebi Salonunda *Akın*, *Kahraman*, *Mavi*, *Yıldırım* piyesleri temsil edilmiş, iki bini geçen*

Cılız da olsa varlığını sürdürmeye çalışan sinema sektörü diğer iktisadî teşekküller⁴⁴ gibi himayeye muhtaç durumda⁴⁵ olup imkânsızlıkların kısıkcı altında bulunuyordu.⁴⁶ Basın-yayın organları sinema konusuna gereken ehemmiyeti veriyor, saha ile ilgili yayınlar ile öne çıkma gayreti gösteriyordu. Türk Milletinin yerli ve yabancı basında⁴⁷ geniş yer bulan Büyük Taarruz ile bağımsızlığını dünyaya tanıtmasının ardından *Sinema Rehberi*⁴⁸, *Sinema Yıldızı*⁴⁹, *Filim Mecmuası*⁵⁰ yayın organları birbiri ardında yayınlanmıştır. Sadece İstanbul'da değil, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde doğrudan sinemayı isim olarak taşıyan yayınlar çıkmaya başlamıştır. Latin harflerinin kabulüne kadar çıkan mecmuaların hemen tamamının ortak özelliği "*Türkçe ve Fransızca*" iki dilde yayınlanmış olmalarıdır.⁵¹

Süratle gelişen sinemacılık sektörü yapımcı ile yönetmenin bakış açısına, zihniyetine göre ürettiği filmlerle arkalarında bıraktığı izlerle araştırmacılara malzeme bırakmaktadır. Hangi ve ne gibi bir görevle payitahtta bulunduğu tespit edilemeyen Fransız Mühendis André'nin 1922 yılında çekmiş olduğu filmde esrarengiz şekilde tanımlanan şarktan kastedilen unsur uzaklarda olmamalıdır. Yönetmen zaten memleketinden uzaklardadır, filmle kendi ülkesine esrarengiz bir eser gönderme çabasında olması kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki Osmanlı ortadan kalktıktan yüzyıl sonra dahi esrarını korumaktadır. Filmden bir yıl sonra, Türkiye'de pek çok şey değişmiştir. Emperyalizm Anadolu'da yenilmiş, sömürgecilik ilk darbesini almıştır. Anadolu Türklüğü mutlak egemenlik zihniyetinden milli egemenlik anlayışına geçmiş, henüz Cumhuriyet yönetimini resmen ilan etmemiştir.

bir seyirci toplanmıştır." ("*Bir Yıl İçinde Evimiz Neler Yaptı*", **Taşpınar**, II, S. 24, 29 Birinci Teşrin 1934, s. 222-223.)

⁴⁴ "*Bugün için her şey devlete kalmıştır. İktisat, sanayi, ziraat, maarif, kültürel neşriyat hatta gazete, hatta sanat. Sinemanın hiç doğmaması ve sahnenin yıkılıp gitmesi mi daha doğrudur. Yoksa onların devletçe başarılıp yaşatılması mı? Şüphesiz ki ikincisi... Bu düşünce ve mukayese bile tutacağımız yolu bize pekâlâ gösterebilir.*" ("*Sahne ve Sinema*", **Anadolu**, S. 7179, 30 Mart 1930.)

⁴⁵ Mim. Nun., "*Sinemacılık Teşvike Muhtaçtır*", **Türk Sesi**, S. 95, 17 Eylül 1339-1923.

⁴⁶ "*Sinemacılığı Öldürüyoruz*", **Türk Sesi**, S. 103, 26 Eylül 1339-1923.

⁴⁷ Uğur Üçüncü, **Büyük Taarruz**, Altınpost, Ankara, 2012; Nilgün N. Kara, "*Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar'ın Basındaki Yansımaları*", **VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Eylül 2005**, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., (Haz: Mehmet Sarlık), Ankara, 2007, s. 139-151.

⁴⁸ "*Sinema Rehberi: Tiyatro, spor, sinema vesairenden bahis memleketin maruf ticaret evlerini halka tanıtın gazetedir. İstanbul 1340.*" 20 sayı 1340 tarihli. Günlük. (Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, II, IRCICA Yay., İstanbul 1986, s. 753.)

⁴⁹ "*Sinema Yıldızı: Müdür Mehmed Rauf, İstanbul Amedi Matbaası, 12 Haziran 1340*" görülebilen sayısı", (H. Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar...**, I, s. 753.)

⁵⁰ "*Film Mecmuası. Le Film. Tiyatro ve sinema cereyanlarını günü gününe takip eder. Her hafta Pazar günleri neşrolunur, temaşa mecmuasıdır. Sahib ve Müdür-i Mesul A. Kemal, Sermuharriri Ekrem Reşid. İstanbul 1926-1927. Türkçe-Fransızca*" (H. Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar...**, I, s. 304.)

⁵¹ Evren, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, s. 14.

"İçinde geliştiği çağın koşullarının bir ürünü"⁵² olan sinemanın; işgal günlerinin payitahtına, bağımsızlığın dalgalandığı Anadolu'yu gündemine almaması mümkün olamayacaktır. O yıllar sektörün şekillendiği ve dünyayı şekillendirmeyi iktisadî bir işe çevirdiği zamandı. "Yirminci yüzyılın kültürel yaşamına egemen olan endüstrileşmiş sanat biçimlerinin ilki, belki de en büyüğüdür. Panayır meydanlarındaki mütevazı başlangıcının ardından zaman içinde milyar dolarlık bir endüstri ve en görkemli ve özgün çağdaş sanat biçimi haline gelmiştir"⁵³ Öteki alanlardan farklı yanı "yalnız endüstri değil, sanat ürünü"⁵⁴ olmasıdır.

Filmler görüntüleriyle anı kayıt altına almaktadır. Kameraların sabit olduğu zamanlarda seçilen mekânların bir kısmı olumlu/olumsuz bakışı perçinlemiştir. Cumhuriyet'in ilk otuz yılında şehirden görüntüler aktaran filmler "kent gerçeklerinin ötesinde 'dezenfekte' edilmiş, güzel İstanbul manzaralı filmlerdir".⁵⁵ Bugün farklı bilim dallarının kaynakları durumundadırlar.

Millî Mücadele'nin son yılında çekilen *Esrarengiz Şark* (Yönetmen: André, 1922) filminin sinemacılık haricindeki önemi, filmde görev alan Nermin Hanım'ın bu sanat dalında görev alan ilk Türk kadın oyuncu⁵⁶ olma ihtimalidir. Cumhuriyet'in ilanından hemen önce çekilen *Ateşten Gömlek* (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923) ile birlikte değerlendirilmesi iletişim kanallarının gücünü göstermektedir.

Teknoloji ve bilim birbirine eklenerek gelişen sahalardır. Girişimlerden vazgeçiliyorsa o ana kadar yapılanlar şahsî teşebbüs olarak kalır. *Binnaz* filmi her türlü olumsuzluğa rağmen Türk halkının gösterdiği ilgi yenilerinin tasarlanmasına, yürütülmesine zemin hazırladı. Beliren zemin tiyatronun, tiyatrocuların öne çıkmasına neden oldu. Bunlardan birisi de Nermin Hanım'dı. *Esrarengiz Şark* böyle bir ortamda düşünülüp, çekildi. İmkânlar ölçüsünde iyi bir beyazperde eseri olsa da, sürdürülemedi. Başka bir eserle takviye edilemediğinden gelişim sonlandı. Fransız yönetmen, "Şark" kavramını daha da anlamlı hale getirdi. Nermin Hanım, kaynaklardan net bir şekilde ortaya konulmasa da atının beyazperdedeki görüntüsü oldu.

⁵² **Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi**, I, Oğlak Yay., İstanbul, 2009, s. 27.

⁵³ Geoffrey Nowell-Smith, **Dünya Sinema Tarihi**, (Çev: Ahmet Fethi), Kabalcı Yay., İstanbul, Mayıs 2003, s. 13.

⁵⁴ Vedat Türkali, "Sinemamızda Yapımcı Sorunu", **Yeni Türk Sineması**, S. 2, (Temmuz-1976), s. 3.

⁵⁵ Engin Yıldız, **Gecekondu Sineması**, Hayalet Kitap Yay., İstanbul, Ekim 2008, s. 85.

⁵⁶ Ali Özuyar, "Türk Sinema Tarihi'ne Işık Tutan Bir Film 'Esrarengiz Şark' ", **Antrakt**, S. 63, 1997, s.24-25.; Ali Özuyar, **Sinemamızın Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yay., Ankara, 1999, s. 18; Gönül Dönmez Colin, "Women in Turkish Cinema: their Presence and Absence as Images and as Image-Makers", **Cinema in Muslim Societies**, (Edit: Ali Nobil Ahmad), by Routledge, New York, 2016, chp. 8, p. 92.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de, *Ateşten Gömlek* mühim bir çizginin yakalanmasına zemin hazırladı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının baharında olan, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyen Muhsin Ertuğrul sorumluluğu üstlendi. Bu bakımdan "*Türkiye'nin geçmişten günümüze değişen ve şekillenen düşünce hayatını anlamanın bir yolu da sinemaya odaklanmak olabilir. Türk sinema tarihindeki yönetmenlere baktığımızda, onların eserlerinde Türkiye'nin yansımalarını görebiliriz*".⁵⁷

Türk sinemasının özgün değere sahip iki eseri Türkiye'nin geçmişi ile-geleceği arasındaki bağlantısıdır. Cumhuriyet'in ilanından hemen evvel gerek yazarı, gerek yönetmeni, gerekse kadın oyuncularıyla son derece farkındalıklı bahsi geçen ikinci filmi, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin çeyrek yüzyılımı tamamlamasından sonra, bu defa sesli olarak çekilir. Bu dönemde de ilk çekime ait bilgiler basına ve hatıralara yeniden yansır. Film ekibi; Yapımcı: Kemal Seden - Şakir Seden; Yönetmen-Senaryo: Muhsin Ertuğrul; Oyuncular: Oğuz Yemen, Muhsin Ertuğrul, Emin Belig Belli, Sait Köknar, Behzat Butak, Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza Zobu, Kınar Hanım, Refik Kemal Arduman, Hakkı Necip Ağrıman, Neyyire Ertuğrul'dan mürekkeptir. Güncel konuları filme çekme gayretindeki Muhsin Ertuğrul *Ateşten Gömlek* de "*bu kez ulusal bir büyük olayı Kurtuluş Savaşı'nı ele alır. Yoğun bir çalışma sonunda film biter. Film iki bölüm halinde oynatan Kemal Film büyük bir başarı kazanır*".⁵⁸ Türk Sineması, o zamana kadar çevrilmiş "*en iyi öykülü film*" kabul edilen *Ateşten Gömlek* ile Cumhuriyet'in ilanına ulaşır. Onunla gelişimini sürdürür. Halide Edip Hanımın Millî Mücadele'yi konu alan romanından beyazperdeye aktarılan film, millî hislerin "*doruk noktasına eriştiği bir anda izleyicinin karşısına çıkıyor; sinemanın, bir milletin yaşamındaki en büyük, en önemli olayları yansıtmadaki eşsiz gücünü örnekliyordu*".⁵⁹

7 Mart 2020 tarihinde Afyonkarahisar Barosu tarafından düzenlenen *İlk Kadın Mitinginin 100. Yılından Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştayı*'nda Türk kadınının beyazperde yürüyüşü ele alınmış, bu husus basında⁶⁰, akademik çalışma⁶¹ ve sonuç bildirgesinde de karşılık bulmuştur.

⁵⁷ "*Kurtuluş Kayalı: 'Türkiye'yi Anlamanın Bir Yolu da Türk Filmlerine Bakmak': Türk Sinema Tarihine Sosyolojik Bir Bakış Temalı Söyleşi*" (tsa.org.tr /Erişim Tarihi: 05. 08. 2016)

⁵⁸ Gökhan Akçura, "Aile Boyu Sinema-2", **Hürriyet**, 21 Ekim 1991

⁵⁹ Hatice Karakuş, "Atatürk ve Sinema Üzerine", **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, s. 102.

⁶⁰ "Yüzüncü Yılında İlk Kadın Mitinginden Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştayı", **Devlet**, S.489, Mayıs-Haziran 2020, s. 62-66.

⁶¹ Namık Nas, "İlk Kadın Mitinginin 100. Yılı", **Türkay**, S.32, Nisan 2020, s. 1-10.

SONUÇ

Fransız ve sanayi devrimleri güç merkezini batıya aktarınca, doğu gizemli mazisiyle şekillendirilmiştir. 1896 yılında Paris'te icat edilen sinema da çok süratle batının kültürel aktarım ve propaganda aracı haline dönüştürülmüştür. Sinema henüz bir sanat olarak algılanmaya başlamadan II. Abdülhamit tarafından Türkiye'ye getirilmiş, devletin yönetim merkezi Yıldız'da bizzat kendisi tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Ancak çekimler için yirmi yıl kadar zaman geçmesi gerekmiştir.

Yakın dönemdeki birçok sahada olduğu gibi sinemacılıkta da askeriye içinde adım atıldığı görülmektedir. Almanya ile yakınlaşma sinema alanında da kendini hissettirir. Sinemacılıkta cılız da olsa meydana gelen gelişmelerin içinde dikkati çeken daha doğrusu eksikliği görülen husus; Türk kadın oyuncuların olmayışıdır.

Toplumun yarısını teşkil eden ve her zaman farkındalıklı yerini koruyan Türk kadını önceleri seyirci olarak dâhil olabildiği beyazperde karşısındaki yerini şeridin içine taşıma hususunda ısrarlı yürüyüşü Millî Mücadele'deki özverili şahlanışla aynı zaman diliminde başarıya ulaşmış, ancak gelinen noktada kalma yerine millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin adımlarının hem yanında, hem gündeminde, hem de kazanan hanesinde yer almıştır.

Süratle gelişen sinema Doğu-Batı arasındaki rekabette ikincisinin eline sihirli değnek misali bir güç vermiştir. Bu sanatın tekâmül yıllarında Türk Milleti çok büyük kayıplarla coğrafyalarının ve insan kitlelerinin büyük bir kısmını terk ederek "ata yurdu"na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetimizin doğum sancıları arasında adeta haberci misali çekilen iki filmin adından hareketle ifade edilebilecek hüküm şu olabilir: Şarkta meydana gelen esrarengiz gelişmeler memlekete gerçek bir "*Ateşten Gömlek*" giydirmiştir.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de *Ateşten Gömlek*; yönetmeninden oyuncularına kadar mühim bir çizginin yakalanmasına zemin hazırladı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının başlarında, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyen sanatçı ve yönetmen Muhsin Ertuğrul meslekî katkı sağladı.

Değerlendirmeye tabi tutulan iki sinema filmi, sadece sektörel değil çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı içinde sosyo-kültürel, toplumsal ve sanatsal açıdan özgün değere sahiptir. İletişim bilimleri içinde yer alan evrensel değeri düşmeksizin gelişen sinemamızın bu eserlerinde Türk kadın sanatçılarının yer almaya başlaması, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin istikametinde gerçekleşen adımlardır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Cumhuriyet Devlet Arşivi

Osmanlı Devlet Arşivi

2- Filmler

Alman İmparatoru Wilhelm'in Çanakkale Ziyareti (Yönetmen: Fuat, 1917)

Ateşten Gömlek (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Bican Efendi Mektep Hocası (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921)

Bican Efendi'nin Rüyası (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921).

Bican Efendi Vekilharç (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921)

Binnaz (Yönetmen: Ahmed Fehim- Necib, 1919)

Casus (Yönetmen: Sedat, 1917)

Esrarengiz Şark (Yönetmen: André, 1922)

Galiçya Harekatı (Yönetmen: Fuat, 1916)

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kıta Teftişi ve Batum Manzaraları, Çanakkale
(Yönetmen: Fuat, 1915)

Mürebbiye (Yönetmen: Ahmed Fehim, 1919)

Tombul Âşkın Dört Sevgilisi (Yönetmen: Fahri, 1919)

Kız Kulesinde Bir Facia (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Leblebici Horhor (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Pençe (Yönetmen: Sedat, 1917)

Sultan Vahdettin'in Biat Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

Sultan Vahdettin'in Kılıç Kuşanma Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

3- Gazete ve Dergiler

Anadolu (İzmir)

Antrakt

Atatürk Dergisi

Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi

Dârübedâyî Mecmuası

Devlet

Gazete Bilkent

Güven (Afyon)
Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Hukuk Gündemi
Hürriyet
Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası
Sinema Objektifi
Sinema Postası
Taşpınar (Afyon)
TÜBAR
Türkay
Türk Dili
Türk Sesi (İzmir)
Sonhaber (Afyon)
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Yeni Türk Sineması
Yeni Türkiye
Yerli Düşünce

4- Kitaplar

- AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti**, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- AKKOYUN, Turan, **Serüven Adamı: Türk Sineması'ndan Çeşitlemeler**, Kümbet Yay., Ankara, 2018.
- ATEŞ, Toktamış, **Gene Laiklik, Gene Demokrasi**, Ümit Yay., Ankara, 1998.
- BAZIN, A., **What is Cinema?**, I, (Edit: H. Garay), University of California Press, London, 1967.
- BERRY, H. Thomas, **Managing the Total Quality, Transformation**, McGraw-Hill Press, New York, 1990.
- DUMAN, Hasan, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, II, IRCICA Yay., İstanbul, 1986.
- ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adivar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.
- EVREN, Burçak, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, Karsan Yay., İstanbul, Ekim 1993.
- FİLMER, Cemil, **Türk Sinemasında 65 Yıl**, İstanbul, 1984.

GODAWA, Brian, **Hollywood Worldviews: Watching Films with Wisdom and Discernment**, Illinois Intersivity Press, 2002.

GÜR, Recep Muhlis, **Liderin Kitabı**, Kitap Aşkı Yay., Ankara, Ekim 2017.

İNAN, Yusuf Ziya, **İnsan Düşüncesinde Doğu-Batı Sentezi**, Bilim ve Tasavvuf Dergisi Cep Kitapları Yay., İstanbul, 1963.

KESKİN, Mehtap, **Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği: Kültür ve Turizm Bakanlığı Örneği**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, Ocak 2008.

MAKAL, Oğuz, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2014.

NOWELL-SMITH, Geoffrey, **Dünya Sinema Tarihi**, (Trc. Ahmet Fethi), Kabalcı Yay., İstanbul, Mayıs 2003.

ONARAN, Âlim Şerif, **Türk Sineması**, I, Kitle Yay., Ankara, 1999.

ÖZGÜÇ, Agah, **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü**, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul, Ekim 2003.

ÖZUYAR, Ali, **Sinemann Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yay., Ankara, 1999.

Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi, I, Oğlak Yay., İstanbul, 2009.

SAFA, Peyami, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yay., İstanbul, 1963.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Nşr., İstanbul, 1994.

SCOGNAMILLO, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi (1896-1986)**, Metis Yay., İstanbul, 1990.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, **Büyük Taarruz**, Altınpost Yay., Ankara, 2012.

VELİDEDEOĞLU, H. V., **İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu**, 2. b., Çağdaş Yay., İstanbul, 1990.

YILDIZ, Engin, **Gecekondu Sineması**, Hayalet Kitap Yay., İstanbul, Ekim 2008.

5- Makaleler

"Bir Yıl İçinde Evimiz Neler Yaptı", **Taşpınar**, II, S.24, 29 Birinci Teşrin 1934, s.222-223.

"Bizde Gösterilmeyen Filmler", **Sonhaber**, S. 1250, 29 Şubat 932.

"Evimizin İki Yıllık İşleri", **Taşpınar**, II, S. 16, 19 Şubat 1934, s. 83-87.

"Holivudun İzdivaç ve Talâk Blançosu", **Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası**, S. 2, 9 Mart 1940, s. 22.

"Sahne ve Sinema", **Anadolu**, S. 7179, 30 Mart 1930.

- "Sinemacılığı Öldürüyoruz", **Türk Sesi**, S. 103, 26 Eylül 1339-1923.
- "Yüzüncü Yılında İlk Kadın Mitinginden Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştay", **Devlet**, S. 489, Mayıs-Haziran 2020, s. 62-66.
- AKAD, Lütfü Ö., "Yeni Bir Biçim Yeni Bir Öz", **Yeni Türk Sineması**, S.2, (Temmuz-1976), s. 5.
- AKÇURA, Gökhan, "Aile Boyu Sinema", **Hürriyet**, 20-27 Ekim 1991. (8 tefrika)
- AKKOYUN, Turan, "II. Meşrutiyet Devri Türkçülük Düşüncesi Nazarında Kadın", **Türk Dünyasında Kadın Algısı**, (Edit.: F. Şayan Ulusan, Shurubu Kayhan), Celal Bayar Üniversitesi Yay., Manisa, 2016, s. 133-148.
- ARGUNŞAH, Hülya, "Halide Edib'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e", **TÜBAR**, XXXVII, Bahar 2015, s. 27-52.
- AVŞAR, B. Zakir, "Büyük Kültür Coğrafyamız", **Yerli Düşünce**, S.63, Mart 2020, s. 62-67.
- BENGÜ, Vedat Örfi, "Millî Filmler", **Sinema Postası**, S. 2, 1339-1923, s. 1-2.
- BOZA, Büşra, "Halide Edib'in Ateşten Gömlek, Vurun Kahbeye ve Yeni Turan Adlı Eserlerinde Akretipsel Bir Kadın Figürü: Dokuyucu Ana", **Millî Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu 17-20 Ekim Çankırı Bildiri Özetleri Kitapçığı**, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 13.
- ÇETİN, Derya, "Esnek Uzmanlaşma Perspektifinden Amerikan Film Endüstrisi", **Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi**, S.7, (Temmuz-2014), s. 59-78.
- DAYI, Sinever Esin, "Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Dergisi**, III, S.4, (Temmuz-2003), s. 1-17.
- DÖNMEZ-COLIN, Gönül, "Women in Turkish Cinema: their Presence and Absence as Images and as Image-Makers", **Cinema in Muslim Societies**, (Edit: Ali Nobil Ahmad), by Routledge, New York, 2016, chp. 8, pp. 91-105.
- ERSOY, Feyzi, "TBMM'nin Açılışının 100. Yılında Kurtuluş Savaşımız ve Bu Dönem Romanlarımız Üzerine Birkaç Söz", **Türk Dili**, S.820, Nisan 2020, s. 4-8
- EYLÜL, H. M., "Hollywood Dedikoduları", **Sinema Objektifi**, S. 1, 13 Teşrin evvel 1937, s. 7.
- FİŞEK, Kurthan, "Diplomaside Doğu-Batı Sentezi", **Hürriyet**, 1 Aralık 1993.
- GÜNTEKİN, R. Nuri, "İlk Aktörümüz", **Dârülbedâyi Mecmuası**, S. 47, 29 Mart 1934.
- H. K., "Sinemacılığımız", **Güven**, S.2974, 18 Haziran 1963.

KARA, Nilgün N., “Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar’ın Basındaki Yansımaları”, **VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Eylül 2005**, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., (Haz: Mehmet Sarlık), Ankara, 2007, s. 139-151.

KARAKUŞ, Hatice, “Atatürk ve Sinema Üzerine”, **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, s. 102-104.

KARAKUŞ, Neslihan, DENİZ, Buse, “Türk ve Alman Masallarının Doğu Batı Sentezi Kapsamında Toplumla Gönderdiği İletiler Yönünden İncelenmesi ve Karşılaştırılması”, **IX. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı**, Ankara, 4-6 Kasım 2018.

KORKMAZ, Ender, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.19-20, 2011, s. 29-56.

Mim. Nun., "Sinemacılık Teşvike Muhtaçtır", **Türk Sesi**, S. 95, 17 Eylül 1339-1923.

NAS, Namık, “İlk Kadın Mitinginin 100. Yılı”, **Türkiye**, S. 32, Nisan 2020, s. 1-10.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Misak-i Millî: Bir Reel Politik Yansıması", **Yeni Türkiye**, S.93, (Ocak-Şubat 2017), s. 680-692.

ÖZUYAR, Ali, “Türk Sinema Tarihi’ne Işık Tutan Bir Film ‘Esrarengiz Şark’ ”, **Antrakt**, S. 63, 1997, s. 24-25.

TÜRKALİ, Vedat, "Sinemamızda Yapımcı Sorunu", **Yeni Türk Sineması**, S. 2, (Temmuz-1976), s. 3.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Birinci Dönem TBMM’de Sultan II. Abdülhamit Algısı”, **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV, S. 30, (Güz-2019), s. 289-307.

YALSIZUÇANLAR, Sadık, “Bir Vahdet Nidacısı: İsmâil Bey Gasıralı”, **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 20-21.

YILMAZ, Berce, "Sinema Tarihi: Sinema Öncesi Dönem 1920", **Gazete Bilkent Türkiye'nin En Büyük Öğrenci Gazetesi**, 10 Mayıs 2013.

6- Elektronik Kaynaklar

tsa.org.tr/ Erişim Tarihi: 05.08.2016.